

Karel Čapek

Hovory
s T. G. M.

Hovory s T. G. M.

také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz

Doporučujeme další naše e-knihy:
Jan Neruda – Povídky malostranské
Pavel Kantorek – Žoužel a jiné povídky
Petr Prouza – Ctitelé katastrof a Hitlerova tužka

Karel Čapek
Hovory s T.G.M. – e-kniha
Copyright © Fragment, 2012

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Karel Čapek

Hovory s T. G. M.

1. VĚK MLADOSTI

Dětství

Domov

Mé nejstarší vzpomínky... To jsou jen takové nesouvislé obrazy. Jednou – to mi byly asi tři roky – viděl jsem v Hodoníně splašeného koně; hnal se po ulici, všechno se rozutíkalo, jen nějaké dítě mu upadlo pod nohy; ale kůň je přeskočil a dítěti se nic nestalo; to mně tak utkvělo v hlavě. Potom si z té doby pamatuju, jak můj otec v Mutěnicích chytal do želez vrány, a ledacos takového. Víím, že jsem chodil (v Mutěnicích) k panu rectorovi vyprosit si papír a kousky plavajzu a tím jsem čmáral, ještě než jsem se učil psát.

Můj domov, to byl ten kraj kolem Hodonína; tam všude byly císařské statky, a tož kam otce, který byl v počátku své služební dráhy na těch statečích kočím, poslali, tam jsme se stěhovali s ním. Hned v mém druhém roce jsme došli z Hodonína do Mutěnic, tam jsme byli do jara roku 1853; pak jsme se vrátili do Hodonína a bydleli v chalupě „na plese“. Tu dalekou rovinu, tu vidím i dnes před sebou, a myslím, že ten dětský dojem mně zůstal; proto mám rád roviny; hory mám rád z dálky, ale nežiju v nich rád, údolí mě tísní, a nevidět dost slunka.

V roce 1856 jsme přišli do Čejkovic do dvora; po dvou letech jsme museli na rok do Čejče, pak zase do Čejkovic, a tam jsme bydleli do roku 1862. Roku 1861 jsem se dostal na reálku do Hustopeče, a naši zatím zas přišli do Hodonína, ale už v roce 1863 byli znova posláni do Čejče, a odtud se za tři roky, to bylo v roce 1967, stěhovali pryč z císařských statků do soukromé služby v Miroslavi a na dvoře Suchohrdly – Socherle se říkalo německy; nejdéle byli v Kloboukách, od roku 1870 do 1882, a tam jsem za nimi jezdíval na prázdniny. Ale můj vlastní dětský domov, to byly Čejkovice.

Matka měla na mne větší vliv než otec; otec byl nadaný, ale prostý, kápo v domě byla maminka. Byla Hanačka rodem, ale vyrostla mezi Němci v Hustopečích; a tož jí čeština dělala ze začátku potíže. Nás tři děti hasačerty měla ohromně ráda; snad jsem byl jejím miláčkem, ale spíš by toho byl zasluhoval bratr Martin, z nás tří nejhodnější, nejčistší, anima candida, jak se říká.

Matka byla chytrá a moudrá, znala kus světa, žila déle v „nejlepší společnosti“, třebaže jen ve službě – bývala kuchařkou u pánů v Hodoníně; ale měli ji rádi, i později se k ní utíkali o radu a pomoc v těžkých okolnostech. Z té panské společnosti jí zůstala touha, abychom se my děti dostaly trochu výš na té společenské stupnici; k tomu ještě dobře znala tu bídu, v které tenkrát žil služebný a pracovní lid. Tož chtěla mít z nás dětí pány – to byla její zásluha, že jsem se dostal na školy.

Matka byla zbožná. Ráda chodila do kostela, ale neměla k tomu mnoho kdy, musela se dřít na rodinu. Slýchal jsem od ní: Herrendienst geht vor Gottesdienst. Na to jsem vzpomínal později, když jsem chápal politickou roli církve a Feuerbachovu teorii, jak náboženství slouží politice. Místo kostela odříkávala si matka modlitby podle modlitební knížky; ta knížka byla plná obrázků – pamatuju se na obrázek umučeného Krista krví se potícího, ten měla nejraději. Aji já jsem se na něj rád zadíval.

Otec byl Slovák z Kopčan, narodil se jako nevolník a nevolníkem zůstal. Vedle matky měl na mne málo pozitivního vlivu. Byl nadaný od přírody, ale do škol nechodil; v Kopčanech se naučil jen taktak číst, a to se učil u staré ženy, vdovy po vojákově, které obec dala tu funkci – škola tam totiž nebyla; za trochu toho čtení jí děti musely kopat brambory. Byl to tak docela venkovský, neměstský, přírodní člověk; žil stále v přírodě, zvláště když se dostal k hospodářství; přírodu znal, pozoroval a dobře pozoroval – měl takový zvláštní smysl pro jednotliviny přírody a života. Dosud si pamatuju, jak jednou v březnu nám přinesl za řadry domů mladého zajíčka březňáčka, kterého našel schouleného v koňské šlépěji; tehdy nám tak podrobně, živě a zajímavě vyprávěl celý průběh zaječího života.

Sám byl neučený, ale schvaloval, abych se učil, a nestyděl se

učit se se mnou; to se rozumí, i to učení, jako všechno, bral utilitářsky: co to člověku vynese. Zbožný nebyl, ale pekla se bál a občas chodil v neděli do kostela. Ve všech věcech rozhodovala matka, on se podroboval, i když jí odporoval.

Když nás mnohem později navštěvoval v Praze, zajímalo ho jen to, jak jsou okutí koně, jaké oje, nápravy a kola mají v Praze vozy a kočáry; malostranské paláce ho zajímaly jen svými portýry – za pár dní se seznámil se všemi a chodil za nimi na besedu. Za dva tři dni měl Prahy dost, a nemohli jsme ho už udržet – jen domů, na ves a do přírody!

Já jsem tak na otci vycíťoval a vypožoroval účinky roboty, poroby; sloužil a pracoval s nechutí, z musu, před svými pány smekal, ale rád jich neměl. Na císařských statcích se de facto nevolnictví udrželo i po devětačtyřicátém roce; vemte si, že můj otec musel žádat panstvo o dovolení, abych směl jít na reálku. To byly tak mé první sociální dojmy, když jsem vídal, jak byli někteří panští úředníci na mého otce hrubí. Často jsem špekuloval, jak jim to oplatit a jak to udělat, abych jim za to natloukl. Když páni přijížděli na hony, nechávali si u nás kožichy; a já jsem vám měl takovou chuť nějak si na těch kožichách vylít svou zlostičku. Po lovu jedli páni v lese v myslivně a sluhové házeli lidem zbytky, a ti se o ně prali. Jednou jim cosi hodili, byly to nejspíš makaróny; lidé to neznali a říkali tomu hlísty, ale to jim bylo jedno, rvali se o to jako zvěř. Tož takové věci mně utkvěly.

Děti mezi sebou

My tři bratři jsme se měli velmi rádi; ale můj poměr ke každému byl jiný. Martina, stářím prostředního – byli jsme všichni od sebe dvěma roky – jsem neměl jenom rád, ale ctil jsem ho jaksi; byl milý, důvěřivý, bez falše, nenáročný. Nejmladšího Ludvíka jsem dost komandoval a užíval jako poslíčka a tak. Na Martina dosud vzpomínám jako na ideálního hochu.

Bratři mně nebyli kamarády – šli jsme každý po svém. Kamarády jsem měl z hochů starších; býval jsem rád ve společnosti starších a poslouchal je. I s jedním dvěma pacholky ze dvora jsem měl kamarádský poměr.

Ja, tož do školy jsem začal chodit v Hodoníně, to byla německá škola, a pak v Čejkovicích. Ze svého prvního kantora v Čejkovicích vidím posud ty jeho ruce: takové chlupaté a kostnaté ruce, kterými nás tloukl. Doma se ode mne učil psát otec; dokud byl kočím, neuměl psát, ale potom, když se stal drábem a později hospodářem, potřeboval zapisovat práce a dělníky, co a jak dlouho pracovali. Ty občasné výkazy jsem mu psával já; zlinkoval jsem mu notes a udělal ty potřebné rubriky. To už víte, otec pracoval nerad, jen když musel, tak jako každý nevolník. To máte to nevolnictví, nechtít a muset.

Vesnický učitel za mých mladých let byl chudák; platu mnoho neměl, tož si vydělával všelijakým písařením a kostelní službou, zpíval na pohřbech a chodil koledou. O vinobraní jsme my kluci chodili od jednoho vinného presu k druhému a sbírali pro učitele do soudku víno, kolik mu který sedlák odlil; ten soudek pak měl po celou zimu ve škole za kamny, protože sklepa neměl, a tam mu ten burčák kvasil. Taková žebrota to byla; to víte, sedlák, zvlášť když to byl radní nebo starosta, nejednal s učitelem jinak než jako s nuzákem. To se rozumí, ten zotročený učitel neměl u dětí mnoho autority; tož je řezal a řezal – to byl jeho hlavní výchovný prostředek. Otrok má vždycky metody otrokáře a mstí se, kde může. Teď si vemte, jaký pokrok už je dnešní škola; ale ještě mnoho se dá na ní reformovat, aby vychovávala samostatné a sebevědomé lidi, lidi s kuráží do života. Reforma školy je právě také reformou učitele, učitelů; to znamená zvyšovat jejich sociální úroveň i vzdělání. Dnes už se učitelé sami domáhají toho, aby měli vzdělání vysokoškolské; tož to by se mělo vyzkoušet, jaký poměr by měl takový učitel akademik k dětem. Hlavní věc je: mít děti rád, umět se vmyslit a vcítit do jejich duševního života, který je spíš konkrétní a obrazný než abstraktně vědecký; vyučovat názorně, připínat poučování k tomu, co děti konkrétně vidí ve svém okolí;

a vyučování co možná individualizovat. Vůbec na školu, na výchovu a na vyučování by se mělo mnohem víc myslet... a taky dávat mnohem víc prostředků než dosud. Vývoj školy, v tom je vývoj demokracie.

Takový kluk na venkově má mnoho práce, jejej! Tož si to spočítejte: musí umět hvízdát na pysky, mezi zuby, na jeden prst, na dva a na pěstě; potom na dvojí způsob luskat prsty; musí umět všelijak zápasit, stát na hlavě, chodit po rukách a lámat kola; a dobře utíkat, to hlavně. Oblíbená hra-dřina bylo „glckání“: to se musí skákat na jedné noze, ruce založeny křížem a ramenem se drcá do ramene, aby sok musel napadnout na skrčenou nohu; obyčejně jsou dva proti sobě, ale i tři čtyři a celý chumáč kluků. Potom musí umět střílet z praku a z luku, trefovat kamenem, jezdit na koni, práskat bičem a kocarem, vylézt na každý strom, chytat raky a škrobáky (brouky), plavat, ohníčky dělat, klouzat, sáňkovat, kulovat se, po chůdách chodit, a co já vím, co všechno. Jednou jsme začali vyhrabávat tunel, že v něm budeme jezdit vlakem sem a tam, ale kde vzít vlak, tím jsme si zatím hlavu nelámali. Jen si spočtete všechna klukovská řemesla: dělat bezové a brkové pukače; vyřezávat píšťalky z vrbového proutí nebo z husích kostí a klarinety z třesňového dříví; dělat trubky z obilních a dyňových stonků; vyrobit jednoduchý luk nebo kuši s šindelovou pažbou a k tomu šípy; potom pušky, šavle a čáky; zhotovit si míče, pěčky, nebo jak vy tomu říkáte, špačky, potom blechy a palestry; vyřezávat mlýnky vodní i větrníčky, nebo dokonce velkonoční klapačku; uvázat jakýsi gordický uzel a splést z koňských vláší prstýnky a celé řetězy – tomu nás učil německý chlapec ve vekslu. A na to všechno má kluk jen za groš kudlu – kapesní nůž, my jsme říkali „fedrmsel“, byl ideál všech ideálů; kdo mohl, vypůjčil si doma pilku, dláto nebo sekyrku, a už něco řezal a tesařil. Každý hoch je kus inženýra.

Jednou jsem si o život přál mít „grumle“; to je takový cikánský hudební nástroj, trochu ve formě malé lyry, s kovovým jazýčkem, na který se fouká a prstem brnká. Tož takovou grumli jsem chtěl mít a poprosil jednoho cikána, aby mně ji udělal. Nu dobrá, řekl ten cikán, ale to mně musíš donést železo. – Já mu donesl železa,

co jsem ve dvoře našel. – A teď mi musíš přinést chleba. – Tož jsem mu dal chleba, pak zase máslo a vejce – já už nevím, co všechno jsem tomu cikánovi musel donést, ale grumli jsem nakonec neviděl.

Dětských her bylo mnoho, všechny venku na vzduchu; docela nepacifisticky jsme si hrávali na vojáky, vlastně na vojnu. Anebo na raubíře; já jsem býval náčelníkem raubířů a syn ředitele panství náčelníkem šandárů; to se rozumí, když to šlo, nařezal jsem mu.

Takový kluk má svou klenotnici a v ní: barevné fazole, knoflíky, pěkné kamínky, paví a sojčí pírkó, kostky z broušených kousků cihly, barevné sklíčko, hranol nebo čočku z nějakého lustru, třeba kostelního, a jiné poklady. Aji svůj obchod mají kluci; půjčují na vysoký úrok fazole, vyměňují si a někdy i prodají za krejcar.

Tož to se rozumí, vedle této klukovské organizace musí venkovský kluk pomáhat nejdřív mamince v domácnosti a potom otci na poli. Jak žijí děvčata, to z vlastní zkušenosti nevím, my kluci jsme neměli s děvčaty nic společného, žili jsme úplně odděleně. Jednou, to mně bylo asi osm let, vzala mě matka s sebou do Šaštína na pouť. Spali jsme tam u našich známých fořtů, ti měli dcerku asi mého věku; dva dny jsme tam pobyli, a my děcka jsme si spolu hrály od rána do večera. Když jsme se vrátili domů, strašně se mi po ní stýskalo.

Kluci ve městě už tolik těch her neužijí; snad jim to teď nahradí skauting. Děti se mají nechat trochu řádit; dítě vyrostlé venku je vynalézavější, samostatnější a praktičtější – dítě městské si často neumí ořezat ani tužku a vůbec nemůže vypěstit svou manuální dovednost. Tož celkem se mnoho neštěstí venku nestane; někdy se obrazí palec u nohy, někdy se dostane i kamenem do hlavy, to je pravda. Pamatuju se na troje vážné nehody: jeden kluk spadl z topolu, dost z vysoka, a říkalo se, že mu to škodilo na prsou. Jeden se otrávil blínem, když dělal koně a kluci ho krmili „makem“; a jeden se při koupání v rybníku utopil. Když ho donesli domů, byl jsem při tom, jak matka k němu přiklekla a začala takovým táhlým a plačtivým hlasem vyzpěvovat Jozífkovy

pěkné vlastnosti: Ty můj pěkný Jozífku, jak jsi byl hodný, už ťa nebudu kárat, a tak. Později jsem se dočetl, že takové oplakávání a chválení mrtvých je zvykem všech primitivů.

Dítě docela dobře cítí, jsou-li dorostlí svobodní a jaký k sobě mají poměr. Takové dítě v Americe je volnější než v Evropě, je naivnější a prostší ve styku s dětmi i dospělými; nebojí se dorostlých, vidí, že i oni jsou mezi sebou upřímní. To je vliv republiky a svobody; lidé nelžou a nebojí se pořád, že je chce ten druhý napálit nebo jim něco udělat; tam nemá člověk z člověka strachu. Rád se teď dívám na děti a mluvívám s nimi; tak se mi zdá, že už dnes jsou kurážnější a přímější, a říkám si, že z nich vyrostou volní lidé. Republika, pane, to je ohromná věc!

A zas mě napadá otázka školy a učitele. Učitel na škole má dětem vštěpovat republikánství, demokratickou svobodu a rovnost; má se stát dítěti kamarádem. Jeho autorita má spočívat na rozdílu věku, na jeho převaze ve všech věcech vědění, praxe a charakteru. Já jsem vyzoroval, že americké děti mívají k učitelům a učitelkám daleko kamarádštější poměr než u nás – a že Američané po celý život rádi vzpomínají na své učitele a na školy. U nás si děti oddychnou, když vychodí školu; a přece poznávat, zvídat je pro zdravé děti radostí. Americký učitel hraje s kluky v kopanou a nebojí se, že si při tom zadá. Učitel byrokrat by nešel s dětmi sáňkovat nebo na led – měl by strach, že by se třeba svalil a ztratil svou důstojnost nebo autoritu. Mezi učitelem a žákem, stejně jako mezi úředníkem a občanem, bývá taková umělá vzdálenost – cizota. Jen víc živosti, víc srdečnosti, a máte pravou demokracii. Škola Komenskému byla officina humanitatis; škola nepřestí člověka jen individuálně, ale i kolektivně, vychovává ho pro společnost, pro demokracii. Já bych místo té minulostní písničky „Bývali Čechové, bývali rekové“ slyšel raději písničku novou: „Kantoři, kantoři, buďme demokraty.“ Tím lépe, že už takové máme!

To se rozumí, to platí i o rodině. Ne slepá autorita rodičů, ne pasivní poslušnost dítěte, vymáhaná věčným okřikováním a hubováním, ale výchova příkladem.

Dítě a jeho svět

Po mamince jsem byl silně pobožný. Býval jsem (v Čejkovicích) ministrantem u našeho kaplana, pátera France, Satora se jmenoval, a toho jsem přímo miloval; mně se vám tak líbil, jak měl bílý kolárek a tu přiléhající černou, jak se tomu říká? – kleriku s takovými kulatými knoflíčky od krku až k nohám. Když jsem mu ministroval, zdálo se mi, že páter František je jako Pánbůh a já jsem mu anděl; to bylo mé největší štěstí. Mnohem větší, než když jsem zpíval na kruchtě. Nu, to víte, byl jsem také pyšný na svou ministrantskou komži. Ten páter Satora byl zvláštní člověk, takový rozpolcený; typický Slovák, z Boršic u Uherského Hradiště. Někdy byl zrovna fanatik, a jindy se zdálo, že se trápí pochybnostmi; u církevní vrchnosti, ani u světské, nebyl dobře zapsán. Jednu dobu jsem slyšel ženy šuškat o páteru Francovi a paní rectorové, když se dostala do kouta; nerozuměl jsem tomu a lámal jsem si hlavu, co to může znamenat. A páter Franc měl jednu neděli kázání, že i kněz je hříchu podroben a že si lidé nemají brát příklad z jeho života, ale z Krista a jeho slov, kterým je učí. Byla to jakási veřejná zpověď; já jsem tomu tenkrát nerozuměl, ale moc mě to kázání zarazilo, proč že si lidé nemají brát příklad z jeho života. Teprve když jsem dozrával a díval se zpět na sebe v dětství, porozuměl jsem tomu i jiným věcem.

Postupem času, čtením a zkušenostmi jsem se počal na kněze dívat kritičtěji a rozednívalo se mi, že mezi náboženstvím a církví je rozdíl; katechetové sami na střední škole připouštějí, že církev je sice instituce boží, ale že má některé stránky lidské, nepodstatné, změnitelné, a proto podle národů a zemí různé. Ovšem že těch stránek lidských mně stále přibývalo; ale nikdy jsem o Bohu a teleologii nepochyboval, vždycky jsem byl optimistou.

Nedovedl jsem si v té době ani představit, že může být nějaká jiná víra. V Čejkovicích jsem našel v nějakém starém kalendáři článek o Rusku; bylo v něm o pravoslavné církvi, a nemůžete si představit, jak jsem byl zneklidněn zprávou, že také jiná víra než naše má poutě, poustevníky, svaté a zázraky. Imponoval mně tenkrát argument, že katolíků je víc než protestantů a pravoslavných;

ale znepokojovalo mě srovnání, že mohamedánů a pohanů je ještě víc.

Slyšel jsem také, že v nedalekých Kloboukách jsou protestanti, helvíti; zašel jsem tam na výzvědy na pouť a vloudil se do evangelické modlitebny; měl jsem hrozný strach, že se propadnu nebo že mne za trest zabije hrom – a nic. Ty holé stěny, pult místo oltáře, ta vážnost a prostota, to všechno na mne udělalo takový dojem, že jsem sotva dechu popadal. Slýchal jsem tenkrát, jak evangelíkům vyčítali, že nevěří ve zvony; tehdy ještě protestanti nesměli zvonit, teprve sto let od tolerančního patentu dostali právo na zvony. Zaráželo mě, že katolíci protestanty uznávali jako vzdělanější, pořádnější a hospodárnější; vrtalo mně mozkiem, odkud to? Nebo jsem špekuloval, proč se říká: drží to jako helvítská víra. Těch záhad jsem si tenkrát nerozřešil, ale protestantism mě znepokojoval dál a jaksi dráždil.

Židů, těch jsem se bál; věřil jsem, že potřebují křesťanské krve, a proto jsem si raději zašel o pár ulic, než abych šel podle jejich stavení; jejich děti si chtěly se mnou hrát, protože jsem trochu uměl německy, ale já ne. Teprve později jsem se se Židy jaktak smířil; to bylo na reálce v Hustopeči. Jednou jsme měli školní výlet do Pálavských kopců. Když jsme po obědě v hospodě skoťčili a dělali hlouposti, ztratil se nám spolužák Žid na dvůr. Já ze zvědavosti za ním, on se postavil za rozevřené křídlo vrat a tam se tváří ke zdi ukláněl a modlil. Tu jsem se nějak zastyděl, že se Žid modlí, zatímco my si hrajem. To mi tak nešlo do hlavy, že se modlí stejně vroucně jako my a že nezapomíná na modlitbu ani za hry...

A vidíte, po celý život jsem se snažil dávat pozor, abych nebyl k Židům nespravedlivý; proto se říkalo, že s nimi držím. Kdyže jsem v sobě překonal ten lidový antisemitism? Panáčku, citem snad nikdy, jen rozumem; vždyť vlastní matka mě udržovala v krevní pověře.

To se rozumí, jako dítě jsem nevěřil jen v to, čemu nás učili ve škole a v kostele; můj katolicism byl takový pověřčivý, prostoupený slováckou mytologií. Věřil jsem ve všecky možné a nemožné duchy a snad nejvíc v polednici a klekanici, to proto, že jsem při

hrách zapomínal na čas a vracel se pozdě domů k obědu a k večeři. Hastrman byl mezi kluky zvlášť populární, kdekterý prý ho viděl, ale byly veliké spory o jeho podobě a barvě vlasů, vousů a šatů; také čarodějnice hrály velikou roli, potom smrt a čert; toho jsme jednou všichni slyšeli v kostele, když za mše zalomcovala jedním člověkem padoucnic. Také černokněžník mě znepokojoval, když jsem se o něm dočetl. Tak jsem žil v takovém dvojím, dvojakém duchovním světě, řeknu ortodoxním a neortodoxním. V tom neortodoxním, v těch pověrách a rozmanitých antropomorfismech (vlastně pedomorfismech!), nebylo soustavy; ta klekanice, ten hastrman a ostatní bytosti a příšery byli každý jaksi pro sebe, bez souvislosti mezi sebou – divně jsem to pocítoval. Věděl jsem dokonce, že je to pověra, ale hranice mezi pověrou a vírou jsem jasně neviděl a nedovedl jsem se těm pověrám jaksi ubránit; tak byly zakořeněny a obecně přijímány. Pan kaplan nás sic ve škole učil katechismu, ale sám také těm pověrám neodporoval. Byl bych snad mohl říci, že polednicí je vlastně příšerné ticho pravého poledne, klekanicí soumrak s klekáním, ale dětský rozum lpí na těch pedomorfismech, dítěti se líbí poezie mýtů. Ovšem od té poezie bývá brzy odtrhován: včera, když jsem přišel po klekání, matka hrozila, že ta klekanice mě přece jednou vezme; dnes jsem musel na poli hlídat brambory až do tmy a bál jsem se klekanice – ale dyť, chlapče, víš, že klekanice není...

Ani ve škole, ani doma jsem neslychal hlubšího slova o duchovní podstatě náboženství; neslyšel jsem, že se o náboženství může a má přemýšlet. Náboženství lidové bylo, jako ty symboly a celý kult, hodně hmotné, docela objektivní, objektivistické. Že by náboženství nějak mělo prvky subjektivní, subjektivistické, to nám nikomu nepřišlo na um; náboženství nám bylo zjevenou pravdou boží, bylo příkázáními božími a církevními, a bylo, co Vincenc z Lerina klasicky formuloval: *quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est*. Sám jsem tenkrát špekuloval o takových zevních věcech, jako například kdo je větší pán, císař, nebo papež? Když jsem zavadil o svatou Trojici, o vtělení Boha v lidské tělo a jiné nauky, kterým jsem nerozuměl, ptával jsem se na to a ono pátera France, ale musil jsem se spokojit stereotypní

odpovědí: že to je tajemství. To slovo zabránilo diskusi, ale neuspokojilo. Náboženství se prostě žilo a praktikovalo, učení církevní se prostě akceptovalo. Z bible jsme se dovídali, jen co bylo ve školních knížkách a co jsme slyšeli v kostele; doma se bible nečtla, jen někdy modlitební knihy.

Před časem se ve stáji na zámku oběsil pacholek. Mně pak ukazovali branku, na které visel, a já jsem se vám té branky zrovna bál, s takovou hrůzou jsem se na ni díval a nikdy jsem prahu do té maštale nepřekročil. Mně připadalo strašné a nepochopitelné, jak si někdo může vzít život. Jen si to doopravdy představte, vzít si život! To je něco tak nepřirozeného, tak zvráceného! To mně pořád leželo v hlavě, zvlášť když jsem později našel knížku o lidech, kteří snášeli život v nejhroznějších situacích; tak například jeden bratr klášterník prý byl pochován v kryptě, ale byl mrtvý jen zdánlivě: probudil se a musil pak buď čekat, až ho vysvobodí nový pohřeb, nebo se usmrtit – žil dvacet let v podzemí, živil se hmyzem, který padal okénkem do krypty, a lízal vlhkost na zdi a rakvích – já jsem si namítl sic, co bylo v zimě, když toho hmyzu není, ale kazuistika toho případu a podobných jiných přece mě držela a vštípila mně ten problém samovolné smrti. Můj spis o sebevraždě je odpovědí k těm dětským a pozdějším zkušenostem.

Kdežpak, o Praze a o Čechách jsem tehdy nevěděl. Pro Slováky v tom mém kraji bylo tenkrát jen jedno město, Vídeň. Do Vídně od nás chodili na učení a do práce, občas přicházeli nastrojení z Vídně na návštěvu. Jednou tak přišel řeznický tovaryš z Pešti, v maďarském kroji, na botách ostruhy, v ruce čagan – jen škoda, že byl jednooký, jaksi se to k tomu mundúru nehodilo. Přišel do kostela, kdekdo se na něho díval, jak mu ostruhy na dláždění řinčely. O Vídni nám jeden takový slovenský Vídeňák pečetil, že je tam most z gumilastiky, tak prý se prohýbá, když po něm jdou a jedou. Čechům se říkalo „zlatí páni“; říkají prý stále „můj zlatej“. O Praze jsem se poprvé dověděl v knížce z Dědictví maličkých, kde se líčilo, jak nějaká potulná rodina jede s vozíkem do Prahy a jak ta Praha je krásná. Já jsem se cítil Slovákem. Babička z Kopčan mi vždycky darem přinesla bílé slovenské gatě; ale já

chodil oblečen po městsku. Když jsem šel na studie na reálku, dali mně ušít šaty z otcovy kočovské uniformy; byly modré s mospaznými knoflíky – v Hustopeči se mně kluci moc smáli.

Hodonín, to bylo pro mne už velké město; zvláště že měli věž, kdežto v Čejkovicích byla jen zvonice, kostel bez věže. Hustopeč jsem také brzy poznal, měli jsme tam matčinu rodinu. Jednou jsem tam byl na jarmarku a dostal jsem od strýce celý šesták, i koupil jsem si barvičky; byly to takové barevné koláčky i se štetičkou ve dřevěné škatulce, nesl jsem si to domů, tenkrát na Čejč, jako poklad. Cestou přišla bouře a liják; strčil jsem si barvičky pod paži, pod kabát a pod košili, aby nezmokly. Když jsem došel domů, měl jsem všechny barvy na košili a na těle. A tak se ze mne malíř nestal. Na reálce mně malování jaksi nešlo, kreslení lépe; později jsem na gymnáziu měl rád deskriptivu, té nás mimořádně učil profesor matematiky Adam. Byl jsem slušný matematik, hájival mě na konferencích v těch mých potyčkách s jeho kolegy.

Rok na vsi

Když si na všechno vzpomenu: co dojmů má dítě na takové vesnici! Zima: to chodí Mikuláš s čertem – čert je velice vlivná osobnost; ještě jako profesor jsem dělal svým dětem Mikuláše. Pak máte Vánoce a koledy; k nám jezdil, bůhvíodkud, člověk s betlémem, to byla podívaná pro celou vesnici. Potom Tři králové a o masopustě maškary... pořád se má dítě nač těšit. Nejvíc na draní peři; tehdy se sešlo a sesedlo až dvacet lidí – to bylo povídaček! My děcka jsme se štípaly a žduchaly, abychom neusnuly a nepřišly o nějakou tu strašidelnou historku, a pak se rozdávaly koláče nebo placky.

Sotva přijde jaro, první věc je shodit boty; ještě býval led, a už jsme běhali bosky. Jak uschne země, začne se vysoká sezona her s fazolemi nebo s palestrou; míč, my jsme říkali habán, byl velká

vzácnost, když měl v sobě trochu gumilastiky, aby odskakoval od země nebo od zdi; gumilastika, to byla pro nás drahá mast, a tož kde jsme na nějakou kápli, uřízli jsme ji a dělali z ní habán. A už zas byly Velikonoce, to jsme běhali s klapačkami; o velkonočním pondělí, na mrskut, chodili jsme s pletenou žilou šlehat děvčata a koledovat o vajíčka. I vzkříšení je veliký svátek, největší ovšem v Hodoníně, protože tam stávali u božího hrobu dva dragouni s tasenými šavlemi. Na těch jsem mohl oči nechat.

Pak je v máji procesí a litanie po polích, aby byla úroda, jsou vizitace, kdy se sjedou faráři z okolí i s děkanem na trachtaci – celý týden kuchařky napřed pekly a smažily, a my kluci ministranti jsme jim nosili na stůl. Nebo oheň na vsi, to je také pro kluky svátek; když jsme seděli ve škole, sotva jsme zaslechli zvonění a troubení, vyskákali jsme okny, děvčata vyběhla dveřmi; ve školní jizbě byla kachlová kamna, z nich jsme vytáhli pár kachlíků, a tou dírou jsme utíkali ven. Někdy si kluk udělá svátek sám – jde za školu. Zvlášť můj bratr Martin rád chodil za školu – pak jsme ho hledali po celých Čejkovicích. Když jde kluk za školu, zažije takový zvláštní, skoro stísnující pocit toho ticha v obci, protože ostatní chasa sedí ve škole ve škamnech.

Přijdou vojáci do dědiny – zase událost. Veliký svátek je stavění máje o hodech – my kluci jsme pak na ni zkoušeli vylézt. O hodech si dorostlí chlapci volili svého starostu, stárka a stárku, a pak chodili po vsi vybírat, co kde dostali, kuřata, koláče nebo víno... Někdy přijeli komedianti a napjali si na návsi provaz pro své kumšty; my kluci jsme to pak dělali po nich, chodili jsme po zahradní zdi nebo po kalenici domů, třeba i na kostelní střeše. Tak spadnout, bylo na věky amen, ale nespadli jsme.

Zvláštní svátek na vsi je pohřeb, zvlášť když je s muzikou; v té veliké účasti spoluobčanů a hlavně spoluobčanek je pěkný cit, ale ovšem také vítaná příležitost nechat práce a něco si popovídat. K nám byla přifařena obec Podvorov; když odtamtud přišel pohřeb, položili nebožtíka před křížem u kostela a šli se do protější hospody „ohrát“, dokud se pan děkan nebo kaplan neoblékl – jeden musel venku číhat, až se velebný pán objeví, aby honem dopili a zvedli rakev. My kluci ministranti jsme zatím venku mrzli

a počítali, co na hřbitově dostaneme – v nejlepším případě to byl čtyrák; když to byl jen krejcar, byli jsme, to se rozumí, nespokojeni a dovedli jsme si ulevit špičatým slovem.

Podzim, to jsou ohníčky a vinobraní; vaří se povidla – den a noc aji déle se míchají trnky nad ohněm; při tom se moc nevypravuje, ale tím víc kluci olizují vařečku. Při kopání brambor jsem musel někdy až do tmy hlídat – a já se tak bál klekanice! Ovoce se nehlídalo, nebylo proč; ještě bylo zelené, a už jsme je otrhali. Tehdy byl ovocný strom hospodáři leda přítěží; ovoce se ani nepovažovalo za potravu – na to museli přijít teprve učenci s těmi vitamíny. Zato vinohrady se hlídaly přísně, hlídač měl pušku; snad právě to nás ponoukalo, abychom chodili na hrozny – to se nás srotilo až dvacet a hleděli jsme, jak hlídače přelstít. Výpravu vedli hoši, kteří sami doma u rodičů měli vinice – jak se říká, kradené ovoce nejlíp chutná. To se rozumí, jen jsem došel domů, a naši už věděli, kde jsem byl; otec namočil provaz do vody, aby líp při výplatě přilehl, ale matka trest zažehnala. Jenže den potom přišel hlídač žalovat do školy a ukazoval, ten, ten a ten tam byli, a žádná výmluva nepomohla; museli jsme na lavici a učitel nebo kaplan nám odměřili pětadvacet – nu ano, i pan kaplan.

Jak je ten rok na vsi krásně a bohatě rozčleněn, přírodně i nábožensky! Celý život na vsi je obřadnější než ve městě, je jako zasazen do náboženského rámu; nevadí, že jsou to namnoze pozůstatky ještě z pohanství. Ty všechny zvyky mají ráz institucí; život je jimi regulován, stává se řádem. Kdo v něčem poruší panující řád, toho se lidé téměř štítí. Například byl takový nepsaný předpis, že si každá rodina sama dělá chleba; to se už ve tři hodiny ráno vstávalo, mouka podvečer zadělaná se kopistí mísila v díži – co práce s tím bylo! musela se vytopit pec a pohrablem vyčistit – pak se s chlebem nebo po něm napekly placky z chlebového těsta, pekanče, nebo jak vy říkáte, poplamenice – panečku, to byla s oškvarky dobrota! Tož která hospodyně chleba nepekla, ale kupovala, ta byla přímo v opovržení u ostatních. Myslím, že u nás na venkově se teď už chléb skoro obecně kupuje; i na vsi se ten starý řád mění. Neděle, ta udává také takový obřadný rytmus života; podnes neděli světím.

Když jsem dospíval, študoval jsem vědomě ten život na vsi; býval jsem na prázdninách v Kloboukách u Brna, a tehdy – to jsem byl univerzitánem ve Vídni – chtěl jsem napsat román o životě dědiny. Tamní doktor, zajímavý člověk, měl být hrdinou a osou románu, a kolem něho se měla rozvíjet kronika vsi. Ještě nedávno jsem našel několik listů z toho svého pokusu. Později, když jsem býval na Bystřici na prázdninách, také jsem rok za rokem pozoroval, jak a čím taková ves žije. Kdyby naši doktoři, kněží a učitelé chtěli a dovedli pozorovat ten život na vsi, co by tu bylo zajímavého materiálu! Pastoři v Německu již vydali takové publikace; nám to chybí. Aspoň že máme pozorování romanopisců: Holečka, Baara, Herbena, Mrštíků, Terézy Novákové, Šoltésové. Dnes se ten život na vsi zgruntu mění; ale na to naši spisovatelé jaksí neberou – Bože, co je to u nás, v dědinách i městech, ještě nepoznaného života!

Nejen práce rolníková, ale celý život je regulován podnebím, měnou zimy a tepla, koneckonců slunkem, poměrem země ke slunku; a přece o slunku lidé méně přemýšlejí než o měsíci, třeba si měsíc svítí jen světlem od slunka vypůjčeným. Ale na slunko se nemůžeš dívat jak na měsíc, nevábí tě tolik, protože svítí pořád a je stejné, kdežto měsíc v úplňku je jen chvilku a stále mění svou formu – jsme to my lidé divní, divní povrchníci. Ale ovšem, noc má pro člověka jiný význam než den, a tak i měsíc požívá zvláštního renomé – myslím, že se v našich národních písních měsíc častěji opěvuje než slunko; pravda, my mluvíme o měsíčku a sluníčku, to Němci a jiní tak nedovedou.

O dětství a výchově

Já bych to shrnul tak: dítěti je první a hlavní školou rodina; a rodina, to se rozumí, ta míň vychová a vyučí dítě tím, co mu přikazuje nebo zapovídá – u nás je ve všem, i v rodině, příliš mnoho kázání – jako spíš tím, co dítě doma vidí. Tedy jací jsou rodiče,

matka i otec, jaký mají poměr k sobě a k okolí, to má největší vliv na dítě. Prosím vás, když takové děcko doma pozoruje nesoulad a hádky rodičů, hrubost, neúctu, nepravdivost, jak může z něho, nepřemůže-li to v sobě úsilím, být slušný člověk? Ono se říká: čím hrneček navře, tím páchne. To platí i o rodině.

Stejně důležitý je poměr dětí mezi sebou, starších k mladším. Myslím, že není dobře být jedináčkem. Mezi sourozenci platí přirozené právo starešinství: starší vede, mladší ho poslouchají nebo aspoň napodobují. A zas máte poměr sester a bratrů: starší bratr své sestry chrání, starší sestra je menším sourozencům skoro maminkou. Tak máte už mezi dětmi předobrazení dospělého života.

Potom tu máte příbuzné, kmotry, sousedy a jejich vliv – to všechno ve své plnosti a konkrétnosti představuje výchovný vliv rodu. Staré řády – organizovaný rod nebo záducha – zanikly, ale jejich pořádky trvají v jiné, volnější formě a působí na utváření dítěte. Ten bližší kruh příbuzných, to jsou první lidé, se kterými dítě přijde do styku a které pozoruje – někdy až příliš dobře pozoruje. Mně se nejvíc líbil můj strýc, pekař v Hustopečích; byl sice dost hrubý, bil ženu i děti, ale jinak takový pevný, rozšafný, pracovitý člověk, Slovák z Cáhnova, tehdy poněmčovaného; mně již tenkrát v Hustopečích zajímalo, jakže se mohl ze Slováka stát Němec, hustopečský občan – když jsem byl později na gymnáziu, zašel jsem jednou o prázdninách k těm svým příbuzným v Cáhnově, abych to přenárodnování pozoroval.

Vliv školy není jenom didaktický, ale i mravní. Dítě prokoukne svého učitele, je-li hrubý, nespravedlivý, ledabylý; vidí, jak se chová k svým představeným, například k inspektorovi při inspekci, k panu starostovi, k panu děkanovi – to všechno má pak vliv na povahu i mravní přesvědčení dítěte. Pak máte vliv spolužáků a spolužaček, co se tu zas kříží rodinných a sociálních momentů! U nás byla koedukace z nouze – byla jedna světnice pro všechny, na jedné straně hoši, na druhé děvčata, ale přitom dva světy pro sebe.

Potom si hoch najde kamaráda; s tím je pořád pohromadě, tomu se svěruje, z toho si i bere příklad; ty své kamarády během let mění, jako by doplňoval a korigoval svou prvotní volbu.

Hotovým zjevením pro dítě jsou školní sbírky a knihy. V Čej-

kovicích jsem dostával knihy od pátera Satory, hlavně překlady z Nieritze a knížky z Dědictví. O školních sbírkách u nás nebylo zdání; až na reálce jsem poznal malý fyzikální kabinet, sbíral jsem brouky a dělal si herbář. Co pro dítě znamená, může-li vlastní kraj poznat podle sbírek nerostů, rostlin a vycpaných zvířat! Arciže takové vyučování je také otázkou peněz – mít ve vesnici dostatečnou školu, mít dost učitelů (v mé době jsem o učitelkách ani neslyšel) a k tomu rozličné sbírky a knížky – dnes už by každá škola mohla mít tolik takových pomůcek; jen mít na to dost peněz, jen umět ty peníze na to věnovat!

Ad vocem knížek pro děti: my si říkáme národ Komenského a máme tak málo literatury pro děti, a ještě míň té dobré! Moc jsem se o tom nauvažoval, jak to, odkud ten nedostatek. A to je nedostatek i mravní. Většina naší dětské literatury, to je fádni moralizování – spisovatelé a spisovatelky se nutí do takzvané popularizace a jakéhosi žvatlání, ale nemají dost té psychologie, aby pochopili dětskou duši, její opravdovost a rozumovost při vši naivitě, její zájmy a horizont. Bývá mi trapné, když někam přijedu a tam mě osloví dítě, ne svými slovy, ale velkými patetickými slovy, která mu vkládají do úst dorostlí; dítě by takových slov jakživo neužilo. Naše společnost, to je právě vidět na té její dětské literatuře, děti ještě dost nemiluje, i když se s nimi mazlí.

Ja, tož ty všechny vlivy – od rodiny až po školu a četbu – působí na výchovu dítěte; co tu je složek! Reformovat výchovu dětí, to neznamená jen zdokonalovat tu didaktiku ve škole; to znamená reformovat i život nás dospělých; my jsme půda, ze které rostou nové generace – záleží hodně na nás, budou-li lepší nebo šťastnější. Ten saský ministr měl pravdu, když řekl deputaci, která k němu přišla s návrhy o výchově dětí, že mu výchova dětí starostí nedělá, jen výchova dospělých. A zase a stále ta otázka peněz. Vemte si výchovu ze stránky zdravotní, výchovu dětí úchylných nebo méně nadaných, výchovu dětí zpustlých; říká se, že dobrá škola ušetří peníze za kriminál, špitál a chudobinec. Dobrá výchova a dobré učení má být co nejindividuálnější; v tom děláme u nás řadu pokusů, ale já bych jich dělal ještě víc, ale právě individualizace školy vyžaduje – těch peněz!

Vemte si také sociální problém ve výchově – děti jsou nejstrašnější memento pauperismu. Bída a nouze, to není jen to nedosta-
tečné stravování a šacení, ale to hrozné bydlení! V létě je hej, ale
v zimě! Celá, a četná, rodina pohromadě v jedné světnici – jaké
v ní má dítě intimní a často hrozné zkušenosti, a jak ty zkušenos-
ti jsou hlubší, osudovější než to abstraktní kantorování ve škole
a kázání jednou za týden v kostele! Sociální otázka je zvlášť otáz-
kou výchovy.

Otázka dětského zdraví! Já ani nechápu, že dosud nepamatuje-
me dost na hřiště, koupaliště a parky pro děti – čím chudší čtvrť,
tím víc jich má být, protože tam je dětí víc. Říkáte, že při správn-
ém kropení můžeme mít stejná travnatá hřiště jako v Anglii; zas
jde o to, mít na to peníze, to jest ukládat peníze do dětí – to je ta
nejúčelnější investice. Rozumí se, že je rozdíl venkova a města;
na vsi je celá obec a okolí klukovi hřištěm.

To jsou problémy výchovy, vedle nich máte problémy didakti-
ky, jak čemu vyučovat; dobře že se o nich hodně uvažuje. Hned
na prvním místě – náboženství. Mně už jako chlapci bývalo
směšné, když na vysvědčení dávali známku z „náboženství“ – co
je to? Zámka z toho, jak kluk odříkává katechism – ale to přece
není náboženství! To, čemu se říká náboženská otázka, to je také
a ve velké míře otázka školy, ale zas ne jenom školy; je to otázka
celého života. Žijeme v době rozhodně přechodné; prožíváme
hlubokou náboženskou krizi. Skepse a náboženský indifere-
ntismus – vlastní nevěrectví není skepse, ale lhostejnost! – dotýká se
přirozeně i dítěte. Krize je právě všeobecná, je i v rodinách; oby-
čejně vidíte, že se otcové chovají nábožensky vlažněji než mat-
ky – dítě má dojem, že náboženství je jaksi pro ženy a děti; proto
je shazuje, jak začne dospívat. A pokud běží o vliv školy, i když
učitel nevystupuje proticírkevně, dostává dítě už od první třídy
nepoměrně víc poučení a dojmů vědeckých než náboženských.
A ty dojmy, to vědecké vědění, důsledně domyšlené, vede dítě
a školáka k náboženským pochybnostem. Ve školách, v duších
naší mládeže se odehrává právě ten historický proces nazývaný
konflikt vědy a víry, boj vědy a náboženství. To všechno jsem
prožíval intenzívně, třeba bez otřesů; ale pro mnohé a mnohé

bývala škola místem nejtěžší krize. Škola laická, kde je zavedena, nechává náboženství stranou; ale nedovedu si představit našeho člověka, který by rostl bez poznání Ježíše a jeho učení; vždyť i obsah Starého zákona patří k základnímu kulturnímu majetku evropského člověka. Kdo by neznal obsahu křesťanství, byl by vlastně cizincem na naší kulturní půdě; a jak by kdo mohl pochopit evropské dějiny a řády, kdyby nebyl poučen o podstatě a vývoji církví? Ale tady je potíže, jak tomu učit, z jakého hlediska hodnotit historické fakty – těžké problémy pro školu. Já sám stále opakuju a zdůrazňuju, že náboženství je podstatným prvkem duchovního života a kultury, a proto mně je nejenom vyučování náboženství a o náboženství, ale i náboženská praxe velikou a nerozřešenou otázkou školské politiky.

Vidím a slýchám, že slušný pokrok se udělal v umělecké výchově na národních školách. Jaké jen teď máme pěkné slabikáře s obrázky, dobré čítanky – jen mít ještě dobrou literaturu pro děti, obrazy a sošky v učebnách, aby si dítě ze školy odneslo živou potřebu umění. V mé době nás učitel učil hrát na housle a cvičili jsme se ve zpěvu hlavně církevním – to bylo něco; dnes se žaluje na nedostatek času, učební látky je víc, než bývalo, a proto se na výchovu uměleckou zapomíná – tož, myslím, zdokonalit metody vyučovací, a času bude víc.

Na venkově, jako jsem rostl já, byla celá výchova jednodušší a primitivnější; venkovské dítě nepodléhalo, ani dnes ještě nepodléhá tolika dojmům jako ve městě. Ale dnes se venkov rychle mění a změšťuje – ne všude stejně; Slovensko a Podkarpatská Rus zůstávají podnes daleko venkovštější než Čechy – na tyto rozdíly musí prozíravá kulturní politika dávat pozor. Už v dětství jsem slýchal, že venkov je zdravější než město, zdravější fyzicky i mravně; v pozdějších letech jsem poznal názory socialistů proti městu. Moje zkušenost je, že město, ani velkoměsto, není mravně horší a nemá na děti špatnější mravní vliv než venkov. Ani hygienicky není město horší než vesnice, spíš naopak – všimněte si malých dětí ve městě a na vsi! Městský člověk má poměrně lepší lékařskou pomoc a hlavně sportem a sokolováním větší kulturu těla. Při tom rychlém změšťování venkova je moderní výchova, hlavně

moderní péče o tělo na venkově stejně potřebná jako ve městech – to je zavitý problém a vláda i veřejní pracovníci by to měli dobře pozorovat. Pokud se jedná o mravnost vesnice a města, řekl bych, že nemravnost na vesnici je jiná než ve městě. Vesnice je ve všem prostější než město, tedy také v mravech a nemravech; vesnice je morálně hlubší, město rafinovanější. Pochybuju, že venkov je speciálně pohlavně mravnější než města. Co se o tom psává v povídkách, svědčí leda o špatném a povrchním pozorování i venkova i města. Ostatně o tom už je odborná literatura, která potvrzuje můj názor. Tedy – zas otázka výchovy.

A ještě bych řekl: nevychovávali jen rodičové a učitelé dětí, navzájem se rodičové i učitelé vychovávají dětmi – víc než se myslívá. Pozorovat dítě s láskou a zájmem, z toho se dospělý mnohému naučí; a kdybychom ve škole vštípili dětem svobodnější, demokratičtější zvyky – řekněme v pozdravování a styku, naučili bychom se tomu od nich.

Jak říkám, dnes je situace jiná, než byla v mém dětství. Naše společnost se víc diferencovala; vedle zemědělců, mezi kterými jsem žil, máme průmyslové dělníky a průmyslníky, přibývá studovaných lidí, přibývá i boháčů, co dřív nebylo. Vedle teorií socialistických vidíte pokusy zbudovat filozofii zemědělskou, průmysl a technika s sebou nesou ideály amerikanismu – pane, to jsou veliké problémy, které mají také vztah k výchově a škole.

Už se hodně pracuje v psychologii konkrétní a pedagogické, v pedopsychologii; máme spisy o schopnostech dítěte a mládeže, o testech a psychometrii, o dětské úchylnosti a zločinnosti – to všechno je sice teprve v začátcích, ale je to pokrok, že se o tom všem víc přemýšlí. Nejvíc je třeba, abychom své děti víc milovali, ne ústy, ale činy, abychom se o ně víc starali a víc s nimi žili. To platí zvláště o pánech otcích. Tak často vidět, jak takový člověk shrabuje peníze, aby prý se jeho děti měly lépe; ale v druhé, třetí generaci jsou peníze rozházeny a rodina vymírá – je nápadné, jak je u nás málo starých zámožných rodin. Tož raději se starat o rodinu tak, aby v ní rostli zdraví, slušní, samostatní lidé...

Často o tom uvažuju, jaký je rozdíl mezi vesnicí a ovšem i městem, v době mého dětství a dnes! Dnes dítě je pod vlivem rádia

a gramofonu, novin a popřípadě dětských časopisů, pod vlivem nejrozmanitějších ilustrací, dnes se více a snadněji cestuje – o tom všem jsme my děti neměly potuchy. Neměl jsem co číst, slýchal jsem málo, cestovat jsem nemohl; proto tenkrát kostel byl nám důležitější, než je dětem dnes, byla to jediná význačná budova vedle zámku, jenže do zámku jsme se nedostali, kdežto do kostela jsme chodili a viděli takto jednou za týden budovu vzdušnější, větší, vyzdobenou, kde jsme slyšeli kázání a hudbu, kde jsme se celá ves sešli – jak by dnes to kázání a celé ovzduší kostelní musilo být jiné, aby dorostlé a děti připoutalo tak, jako před sedmdesáti lety – zase jsme při dnešní náboženské krizi a vlivné její příčině!

Na školách

Na učení

To matka vymohla, že jsem šel na školy, abych se prý nemusil tak dřít jako oni (rodiče); když mě na vizitaci pochválil sám pan děkan, dali mě študovat. Matka byla z Hustopečí, tož mě tam poslali na německou reálku; byl jsem tam na handl u tety, sestřenice šla za to k nám. Já na to nemyslel, čím bych chtěl být; líbila se mi jeden čas, když u nás v domě nám šil krejčí, krejčovina, líbilo se mi kovářství, to jsem nejčastěji ze všech řemesel mohl v práci sledovat; je zvláštní, já byl tak pobožný, ale nikdy mě nenapadlo být panáčkem. Hoch v zapadlé vesnici nemá mnoho živých vzorů, kteří by mu ukazovali ven, nad ten okruh zemědělský a řemeslný – učitel, kaplan a děkan, doktor, páni na statku a jejich služebnictvo, nebo ještě kupec. Čím kluk bude, o tom nerozhodují tak vlohy, jako spíš ta nejbližší příležitost.

Reálku v Hustopečích vedli otcové piaristi; vzpomínám si na rektora, to byl takový tělnatý, hezký, starší muž, a na profesora Vašatého – to byl bratr mladočeského poslance Vašatého, pěkný mladý člověk, pyšný na ten řeholní hábit s černým pásem – i děvčata ho ráda viděla. Toho Vašatého jsem tuze miloval; byl to první Čech z království, kterého jsem poznal, a tož mě zajímal; o ledačems se mnou hovořil. Zvlášť jeho chůzi mám dosud živě v paměti.

Učil jsem se dobře; velmi mě poutala fyzika, totiž mechanika. Ještě dnes si vzpomínám, jak jsem užasl, když nám profesor vykládal, že obyčejný trakař je jednoramenná páka a kolo a že odpovídá těm teoretickým mechanickým formulím. To mně zrovna otevřelo nový pohled na praktický život – já měl vždycky zálibu vidět teorii v přírodním i společenském dění a v denní práci a najít v nich obecné pravidlo; tehdy to bylo pro mne jako prvé zjevení.

Po dvou třídách reálky jsem měl jít na učitelskou preparandu; ale tam přijímali hochy teprve od šestnácti let, a proto vznikl problém, co se mnou zatím? Potloukal jsem se a lajdákoval nějaký čas – to bylo v Hodoníně; proto mě rodiče dali na radu mých bývalých pánů na řemeslo, do Vídně na Kunstschlosserei, protože jsem uměl trochu kreslit. Tam mě mistr postavil k stroji na děláni podkůvek k botám; to se dal do strojku železný proutek, zatáhlo se za páku a vypadla ohnutá podkova. Když jsem to dělal den, dva dny, nu dobrá; ale když jsem to dělal týden, dva týdny, tři týdny – za tři týdny jsem utekl domů. Vždycky jsem rád pracoval, ale ta pořád stejná práce v továrně, pořád ten jeden nebo dva pohyby, to jsem nevydržel. Snad bych i byl ještě vydržel, ale jeden spolu-učedník mi ukradl mé knížky z reálky; vždycky po práci jsem ty knížky popadl a čtl v nich. Když jsem o ně přišel, bylo mně tak teskno, že jsem utekl domů na Čejč. Zvlášť mně bylo těžko bez atlasu; na něm jsem každý večer cestoval po celém světě.

Na Čejči mě dal otec na učení k panskému kováři, našemu sousedu. Což o to, kovářství se mi líbilo! To je práce, na kterou je třeba síly a rychlosti a při které se nenadělá mnoho řečí; železo nesmí vychladnout. Tehdy byly ještě takové kasty; mistr byl v každé dílně velikou autoritou, po něm tovaryši podle stáří nebo podle toho, jak dlouho byli u mistra; tovaryš, ten už měl nějaká práva, a kdyby se učeň opovážil dělat něco, nač ještě práva neměl, třeba fajčit nebo chodit s děvčaty, dostal pohlavek, o jej! V létě se pracovalo v kovárně často od tří ráno do desíti nebo jedenácti v noci, když se spravovaly pluhy a kovali koně. Ale práce je to pěkná; kovář u ohně a u kovádky je pánem tvrdé hmoty. Ještě jako gymnazista jsem na cestě z Brna překvapil kováře ve vsi, že jsem dovedl ukout hřebík na jedno zahřátí želízka. Tož to nevím, mám-li tyto prsty na pravé ruce tak nakřivo od práce s kladivem. Ještě v roce 1887, když jsem byl v Jasné Poljaně, zadíval se Tolstoj na mé ruce a optal se mě, byl-li jsem dělníkem.

Snad bych byl u tohoto kovářství zůstal; ale do toho mně přišla taková náhoda. Jednou jsem tam na Čejči nesl v putynkách vodu ze studny do kovárny, když šel cestou jeden pán a tak se na mne pozorně zadíval. Já ho poznal – byl to profesor (de facto učitel)

Ludwig, který mě učil v Hustopečích na klavír – ale ani jsem se k němu nehlásil; zastyděl jsem se, že jsem tak ukoptěný, a na něm jsem viděl, že ze mne nečekal kovářského učně. Když jsem přišel domů, povídá maminka: „Byl tu profesor Ludvík a vzkazuje ti, abys šel k jeho otci, rectorovi, do Čejkovic za učitelského praktikanta.“ Tož tak se to rozhodlo. Mně bylo čtrnáct let, do preparandy jsem mohl jít teprve za dvě léta; proto jsem měl zatím pomáhat ve škole, to se rozumí bez platu, jenom mě rektor za to učil hrát na piano.

Nu dobrá, učil jsem kluky a děvčata, jak jsem dovedl, hrál po nějakém čase ve všední dni v kostele na varhany a chodil zpívat na pohřby, jak to tehdy kantoři museli dělat. A když jsem tak na pohřbech odříkával latinu, vytýkal mi kaplan Satora, že ji vyslovuji špatně. Chtěl jsem taky rozumět tomu, co odříkávám. Tehdy jsem měl také první konflikt s církevní vrchností. Vykládal jsem dětem ve škole podle toho, jak jsem se tomu naučil na reálce, že Slunce stojí a že se Země točí kolem Slunce. Děti to řekly doma, a matky si šly stěžovat k panu děkanovi, že jim kazím děti, že učím věci neslýchané proti Písmu svatému. Páter Franc to nějak urovnal; pár dní nato byl jarmak, sedláci dali hlavy dohromady a šli za mnou do školy. Ve mně hrklo, že bude zle, ale že se nedám. Tu jeden z nich vystoupil a povídá: „Pane učitel, dobře to těm dětem vykládáte; jen na ty naše baby nic nedejte a uče tak dál.“ Pak jeden po druhém sáhl do kapsy a nechal mně na pianě po čtyráku – nebo aspoň po krejcaru. Musím ovšem připomenout, že jsem jako dítě chodil do školy konkordátní, jejíž vlivy na venkově v letech šedesátých ještě nevymizely.

Rád jsem ležel v knihách. V Čejkovicích na zámku zůstaly po jezuitěch staré knihy, ze sedmnáctého a osmnáctého století, samá polemika proti protestantům; jedna z nich je dost známá, jmenuje se Vogel, friss oder stirb a ukrutně popírá Luthera. Já jsem ty knihy zrovna hltal a byl jsem z toho tak zuřivý katolík, že jsem obrátil ženu kováře, u kterého jsem se učil, na katolictví. Byla to Němka – muž si ji přivedl až z Německa – a já do ní mluvil tak dlouho, až přestoupila. Byl mně to také první případ nábožensky smíšeného manželství – tehdy jsem to ovšem chápal čistě katolic-

ky. V těch německých knihách byly latinské citáty, kterým jsem chtěl rozumět. To byl další důvod učit se latině. Začal jsem se učit sám. Memoroval jsem po pořádku podle starého slovníku slova od a až do zet; měl jsem a posud mám značnou kopii verborum, ale s gramatikou to šlo bledě. Páter Satora mně pak dával pravidelné hodiny z latiny.

Na jeho radu jsem složil ve Strážnici zkoušku z primy gymnázia. Tož tak jsem se dostal na (německé) gymnázium v Brně roku 1865.

V Brně

Ja, tož v Brně... Když jsem tam přišel do sekundy gymnázia, musel jsem se už sám živit; naši mi nemohli dávat pravidelné příspěvky, jen matka, bůhvíodkud, vždycky mně něco seškrabala. Bydlel jsem nejdřív u ševce v Nové ulici – bylo nás tam asi šest kluků; za dva zlaté měsíčně jsem měl byt, snídání aji prádlo; jaké to kafe bylo, to si můžete představit, ale bylo to aspoň teplé. Tož jsem si musel sehnat nějaké kondice. Učil jsem kluka jednoho nádražního úředníka, tam mi dávali dvě zlatky měsíčně a v neděli oběd – já bych byl snědl takové obědy tři. Potom jsem pekařovi učil dcerku; neplatil mi, ale zato jsem si mohl vzít chleba, co jsem snědl. Ale byli to moc hodní lidé, spřátelili jsme se. Já jsem byl ve třídě primus, a proto jsem dostal doporučení za preceptora do rodiny policejního direktora Le Monniera, to byl skoro ten největší pán v Brně. Tam jsem později dostával jídlo denně, a tož jsem uživil i svého bratra na studiích; ale tomu nešlo učení do hlavy. Veselo nám hochům na bytě bylo až dost; večer po práci jsme dělali všelijaké špásy, v létě jsme se chodili někam do Zábrdovic koupat a večerívali za šest nových v pivovaře, chleba, tvarůžek a žídlík piva. Pane, to byly časy!

V Brně se mi líbilo, protože jsem se dostal ke knížkám. To se rozumí, na německém gymnázium mně padly do rukou knížky ně-

mecké a katolické; ale to mně nevadilo, naopak, já jsem tehdy, jako předtím v Čejkovicích, katolickou literaturu zrovna hltal. Na některé ty romány se dosud pamatuju; jeden se jmenoval *Fabiola* a byl od Wisemana; ta *Fabiola* byla krásná Římanka, zemřela mučednickou smrtí. Druhý román byl také překlad z anglického a jmenoval se, tuším, *Die Märtyrer von Tilbury*; ti mučedníci, to byli katolíci utracení za anglické reformace. Třetí kniha se jmenovala *Glaubenskraft und Liebesglut* od nějaké paní Polko; jednalo se tam o mladém katolickém misionáři, který šel do Indie; tam se do něho zamiluje krásná hindka, princezna Damajanti nebo co, ale jeho víra přemůže vášeň, a končí se to zas nějakou mučednickou smrtí. To se mi tehdy tak líbilo, to misionářství, ta propaganda víry a hlavně ta stálost ve víře a mučednictví; byl jsem toho plný.

Nu dobrá, kdybych vám měl přesně říci, co na mne v mládí z katolicismu nejvíc působilo, tož jsou to tyto věci: předně živější transcendentalismus; pak katolický univerzalizmus, ta mezinárodnost a světovost. Potom ten energický duch propagandy a misionářství. Pak máte to úsilí o jednotný názor na svět a na život. A konečně na katolicismu imponuje jeho církevní organizace a její autorita. To se rozumí, staršímu hochovi se dostanou do ruky protikatolické spisy, které ukazují na církevní absolutismus, výlučnost a násilnictví; sami katechetové ve škole na ty proticírkevní a protináboženské autory upozorňovali tím, že s nimi polemizovali. Vyvíjel jsem se v době rostoucího liberalismu a jeho boje proti absolutismu politickému i církevnímu; to víte, nemohl jsem nemyslet o knihách jako Renanův *Život Ježíšův* a jiných...

Na gymnáziu v Brně jsme měli za katechetu pátera Procházku. Byl to jeden z tehdejších křesťanských socialistů; já jsem na schůzce jeho a jiných chodil, a to mě seznamovalo se socialismem. Asi v kvintě jsem ohlásil páteru Procházkovi, že nemohu jít k zpovědi. Páter Procházka mne měl rád, byl to dobrý a opravdu náboženský člověk; domlouval mi tak, až plakal, ale já jsem si nedal říci. Mně se nelíbil ten formalismus; hoši se chlubil, jak se kdo chytře zpovídal, a pak mě trýznila běžná praxe: dnes je mně vina odpuštěna a zítra začnu hřešit znova. Vyznat se z hříchů, proč ne;

člověk se potřebuje vyzpovídat příteli a hodnému, lidskému člověku vůbec; ale víc nehřešit, o to jde. Jak říkám, mně se nelíbilo, že je to tak pohodlné; a tož jsem k zpovědi nešel. Ovšem, zrály ve mně už pochybnosti o některých učeníh církevních.

Tehdy jsem taky měl první konflikty jako Čech. My jsme byli na škole Češi a Němci pohromadě, a to se ví, že jsme se hádali a přeli o výbornosti našich národů. My, Češi, jsme byli starší, protože jsme se rok – dva museli olámat v němčině, já jsem byl starší tím, že jsem byl na reálce a na řemesle. V pranicích – chlapeckých, neškodných – jsme Němcům obyčejně natloukli. Gymnázium bylo německé; ale za mých časů byl zástupcem ředitele Čech, nějaký Kocurek, autor latinského slovníku, zgruntu dobrák, ale nám klukům jen pro smích. Ten Kocurek se přižívoval výrobou barev; a jak měl bílé vlasy a licousy, otíral si o ně ruce od barev a pak přišel mezi nás modrý, zelený, červený. Učil nás češtině; ta byla nepovinná, a tož to bylo vždycky při jeho hodinách boží dopuštění. Kocurek nás proboha prosil, abychom byli tiše, aby aspoň nebylo slyšet náš křik v ostatních třídách; když nic nepomáhalo, řekl, že bude povídat anekdotu. Tož my jsme byli tiši jako pěny, a on začal vypravovat; znal, chudák, jen jednu anekdotu, takovou naivní, a tu protahoval, jak mohl, aby bylo dlouho ticho; ale jak řekl pointu, spustili jsme takový řehot, že se chytal za hlavu a bědoval, abychom přestali. No, kluci...

Po Kocurkovi přišel nový ředitel, takový ryšavý Germán, a s ním se začal ostře německý režim. Měli jsme učitele latiny a řečtiny, který se za Kocurkovy doby psal ještě Staněk, ale teď se začal podpisovat po německém způsobu Staniek. Tož to mě dopálilo; a jednou, když mě zkoušel, jsem napsal plavajzem na okraj knihy: Staniek = Staněk. On mi vzal knihu z ruky a to se rozumí, bylo zle, o jej!

V kvintě jsme dostali na latinu a řečtinu profesora, jmenoval se Vendelín Förster, později slavený romanista, to byl teprve tvrdý Germán; tož ten vyslovoval řečtinu po německu a chtěl, abychom my to dělali také; tedy například Cojs místo Zeus, pajthajn místo pejthejn, jak jsme to vyslovovali před ním. Jemu natruc jsem začal vyslovovat latinu po česku; ještě si vzpomínám, jak jsem četl